

Test, testiség, testtapasztalat

Rakovszky Zsuzsa: *A kígyó árnyéka*

A testről és a testtapasztalatok reprezentációjáról beszélni Rakovszky Zsuzsa *A kígyó árnyéka* című regénye esetében egyáltalán nem magától értetődő. A mű egyik legszembetűnőbb jegye az önéletrajziság (tulajdonképpen fiktív önéletrajzról van szó), a test és önéletrajz összetartozása, a test és a testi tapasztalatok kimondása pedig egy önéletrajzi jellegű textusban nem olyan magától, ha a műfaj konvencióit vesszük figyelembe. Mint Séllei Nóra írja: „a nyugati/keresztény civilizációnak a testre és szellemre, anyagi és spirituális létre kettéosztott emberképéből az önéletrajz elsősorban a szellemi »én«-re, az önéletrajzi én lelki fejlődésére koncentrálnak”.¹

A nyugati gondolkodást sokáig erőteljesen befolyásolta a test/lélek dichotómiája (mint azt Bryan S. Turner írja *A test* című tanulmánykötet nyitó tanulmányában²). E két princípium viszonyát hierarchikusan gondolta el, s sokáig nem kérdőjelezte meg a lélek (szellem, tudat) elsőbbségét a hierarchiában. (Nietzsche már kétségbe vonta a tudatosság primátusát, és testinek tekintette a szubjektumot.) A testként és lélekként elgondolt személyiség megjelenik *A kígyó árnyékában* is, megfigyelhető a szubjektum e két alkotóelemének szembeállítását, de ez az oppozíció hierarchikusan eldöntetlen struktúrájú. A test léleknek való alárendeltsége ebben a szövegben nem jut szerephez; a textus önéletrajzi jellege ellenére sem tünteti fel a lelket a személyiség lényegibb alkotóelemének, s nem fókuszál nagyobb mértékben a szubjektumnak lélekkal, szellemmel kapcsolatos vonatkozásaira.

¹ Séllei Nóra: *Tükröm, tükröm...* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. 57.

² Mike Featherstone – Mike Hepworth – Bryan S. Turner: *A test*. József Műhely Kiadó, Budapest, 1997. 29.

Ami a test/lélek oppozíciót, test/lélek kapcsolatot illeti, Orsolyának több olyan testélménye van, amely e kapcsolat meglazulásához vezet, s amelyet a személyiség testi és lelki valójának szembenállása is meghatároz: „Mondják, olykor halálos veszedelem órájában az ember mintha nagy messzeségből szemlélné a tulajdon testét, s mindazt, ami történik vele. Igaz, az első szempillantásban, amikor éreztem, hogy kísérőm nem taszít el magától, hanem viszonozza ölelésemet, minden porcikámban eláradt a boldog megkönnyebbülés hulláma [...], utóbb azonban a lelkem mintha elszibbadt volna, s mintha végtelen magasból, közömbös szemlélőként tekintett volna le testem örömeire és fájdmáira” (186–187); „Már-már úgy éreztem, nem is vagyok többé, mintha lelkem csak gyöngé, könnyen szakadó szálakkal lett volna odaférfelve testi valómhoz, s most fölszippannotta és magába nyelte volna ez a titokzatos, fojtott ragyogás, a szekéren zötykölődő testemet pedig úgy hagytam volna hátra, mint a mély vízbe bocsátkozó fürdőző levetett ruháit a parton” (90).

Orsolya testtapasztalatainak egy másik csoportja nem a test/lélek, hanem a test/test oppozíciójával írható le, ezek elsősorban a vérfertőzés motívumához kötődnek, és általuk jól megmutatkozik, hogy a tapasztalat testi konstitúciója kettős természetű.

Foucault a vérfertőzésre vonatkozó fejtegetésében arra keresi a választ, hogy miért születik a család vérfertőzésben. (Bataille az egész emberiség egyetemes tabujaként értekezik róla, mely tabu másként érvényesül a civilizált és másként a természeti népek körében.³) A családot úgy ragadja meg, mint a kötelékek és a szexualitás stratégiájának találkozó pontját. Mint írja, a kötelékek és a szexualitás mechanizmusa is szexuális partnerekre épül, de más-más módon: „[a] kötelékek stratégiája egy olyan szabályegyüttes köré épül, amely meghatározza, mi szabad, mi tilos, [...] legfontosabb céljai közé tartozik, hogy újratermelje a kapcsolatok játékát, és fenntartsa az őket irányító törvényt; [...] számára a meghatározott státusú partnerek közti kötelék a lényeg; az utóbbi számára viszont az érzéki élmények, az élvezet minősége⁴, a burjánzás, a csapongás. Foucault szerint a vérfertőzés tilalma a legszigorúbb tilalom a családban, „legalábbis amíg az a kötelékek stratégiájaként működik; de ezzel egyidejűleg, mintegy állandó követelmény is, hiszen a család csakis így lehet a szexualitásra való szakadatlan felbújtás központja”.⁵ (Nem tartja igazoltnak a felfogást, miszerint a nemi gyakorlat különféle formáit gyakran minden eszközzel és mindenféle okokból meg-

³ Georges Bataille: *Az erotika*. Nagyvilág, Budapest, 2001. 252.

⁴ Michel Foucault: *A szexualitás története*. Atlantisz, Budapest, 1996. 109.

⁵ Michel Foucault, i. m. 112.

próbálták volna korlátozni; művében azokat az eljárásokat és folyamatokat mutatja be, amelyek gerjesztőleg hatottak rájuk.)

Arról a nemi kapcsolatról, melyet *A kígyó árnyéka* vérfertőzőként tematizál, illetve amelyet főhős-elbeszélő a vérfertőzőként él meg, sosem derül ki, hogy voltaképpen az-e. Az apa magyarázata szerint Orsolya nem az édes-, hanem a mostohalánya, s vérségi viszonyukban a lány sem bizonyos. Ennek ellenére sem képes úgy tekinteni a patikusra-apjára mint férjére (Ödenburgban úgy mutatkoznak be mint férj és feleség), illetve hozzá úgy viszonyulni, mintha az volna – már eleinte is borzadva fogadja közeledését, de később sem motiválja ezt a deviáns szexuális viszonyt semmiféle incesztuózus gerjedelem az ő részéről („...oly kevésbé éreztem magam részesnek a bűnben, [...] olyannyira hiányzott belőle mindama polkbéli szenvedély és gyönyörűség, amit az ember képzeletében az efféle, természet elleni vétkekhez társítani szokott...” 381), de tulajdonképpen az apa részéről sem („...hozzám való ragaszkodása más, nehezebben megnevezhető indulatból táplálkozott, nem testi vágyból...” 383).

Vermes Katalin a testtapasztalat kettőssége kapcsán írja, hogy testünket megtapasztalhatjuk eleven, átélt testként és tárgyi testként is (test/test opozíció)⁶. Orsolya teste az apjával való, vélt vagy valós vérfertőző kapcsolatban tárgy. Apjának közeledéseire testének eltárgyasításával válaszol – alvást színélve, mozdulatlan bábként tűri őket: „Egyik este, amikor szokásom szerint apámnak háttal, az oldalamon feküdtem az ágyon, s az álomra vártam, egyszerre csak ott éreztem kezét a csípőmön, s nekem nem volt hozzá sem erőm, sem merszem, hogy ellökjem onnét, hanem engedtem, hogy csípőmet maga felé vonja, és úgy tegyen velem, mintha csakugyan felesége volnék, és nem leánya – úgy és mégsem egészen úgy, mert orcámat mindvégig elfordítottam tőle, s lélegzetemet visszafogva, igyekeztem úgy tenni, mintha mélyen aludnék, s nem is tudnék róla, mi történik velem. Nemsokára meghallottam ziháló lélegzetvétélét, két combom között mintha sikamlós halat éreztem volna vergődni...” (380). Egyetlen alkalommal fordul elő, hogy Orsolya nem válik apja szexuális tárgyává, hanem közeledésére partnerként lép fel (azaz teste eleven, átélt testként funkcionál) – ekkor viszont az apa elutasítja: „...olyankor, amikor valami alkalom fölkorbácsolta benne a féltékeny indulatot, éjszaka mindig közeledett hozzám, némán és csak a legszükségesebb mozdulatokkal, ahogyan szokott, s én is úgy fogadtam, ahogyan mindig is tettem, arcomat elfordítva és alvást színélve. Egy ízben azonban, tulajdon képzelgéseimtől fölzaklatva, [...] apám felé fordultam, átkulcsoltam a nyakát és testemmel

⁶ Vermes Katalin: *A test éthosza*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006. 29.

az övéhez tapadtam. Apám e mozdulatomra valósággal kővé dermedt, majd vadul eltaszított magától...” (431).

A kígyó árnyékában a test az élettörténet részévé válik, az én-elbeszélő emlékezetsruktúrájában a testhez kötődő emlékek is helyet kapnak, mind a negatívak, mind pedig a pozitívak – bár az előbbiek vannak túlsúlyban. *A kígyó árnyékában* a test elsősorban a negatív élmények, a kiszolgáltatottság, a nyomorúság forrása. Nyomorúságot okoznak Orsolya testi létezésében az incesztuson kívül a különféle betegségek (pl. a hagymáz: „Hetekig magas lázban feküdtem, és sem apám patikaszerei, sem az öreg doktor minden tudománya nem látszott használni semmit. Testem úgy megapadt, hogy a bordáimat meg lehetett olvasni, tagjaim elvékonyodtak, mintha megint növendék lányka volnék. Hajam is sok kihullott...” (394), a sorozatos bántalmazások az apa részéről („...kétszer erősen arcul ütött [...]. Az ütések erejétől meglazult az egyik fogam, melyet azután nem kevés vér kíséretében kendőmbe köptem” (307). „Egy alkalomra emlékszem, amikor nem érte be velem, hogy egyszer vagy kétszer arcul üssön, hanem nagyon megvert, úgy, hogy hetekig viseltem a nyomát.” 429), melyek tematizálásához újra és újra visszatér a regény. Mások átható pillantása mint kellemetlen testélmény szintén visszatérő tematikus mozzanata a szövegnek: „Ott álltam hát a ház előtt a déli napsütésben, várva, hogy a háziak kaput nyissanak, s közben a hátamban éreztem a közeli házak ablakának függönye mögül belém fúródó, kíváncsi tekinteteket” (220). A következő szöveghely a másik pillantása hatására végbemenő transzformációt a bizonyos testi reakciók megjelenésével írja le: „förmedt megint csak a jelenlévőkre, lélekbe látó, kék szemét hol annak, hol ennek a hallgatójának szemébe fúrva, s úgy láttam, nem magam voltam egyedül, aki tekintetere összeresztetem” (421–422). Többször értesülünk az öregedő Orsolya testi állapotáról is, amikor az én-elbeszélő számba veszi magán az idő munkálkodásának nyomait: „...olybá tűnt előttem, mintha az idő csak odalent, a téren folytatná szokott útját, benn a ház falai között azonban moccanatlanul állana, [...] hacsak azon romboló munkáját nem számítom, amelyet apámon és énrajtam vitt véghez azon tizenhét esztendő alatt, amelyet e házban töltöttem. Ámbár az emberek pillantása s a kisebbik szobában függő, meglehet eléggé homályos, kerek tükör is mintha arról tanúskodtak volna, hogy énrajtam e rombolás jelei alig-alig mutatkoztak” (275). A test öregedési folyamatai mindazonáltal ritkán jelentenek negatív testélményt Orsolya számára, legfőként azért, mert az ő vonatkozásában az öregedés nem jár együtt a testi szépség (és vonzerő) csökkenésével: „Ha mosdás vagy öltözés közben végigtekintettem testemen, azt éppoly tetszetősnek s virulónak találtam, mint leánykoromban...” (428).

A pozitív testi emlékek textualizálása jóval kisebb mértékben valósul meg a regényben, de meghatározónak mondható az a változata, melynek során mások testi közelléte mint az oltalom biztosítója jelenik meg: „...igyekeztem minél szorosabban odasimulni az oldalához, hogy testének közelségéből merítsek megnyugvást e sötét és félelemmel teljes világban” (12). A szöveg részévé válik továbbá az örömteli szeretkezés leírása, melynek nyelvezete radikálisan különbözik a szenvedélytelen közösülés ábrázolásának nyelvezetétől, ahogy arra Gács Anna rámutat: „Az örömtelen szeretkezés leírása tárgyilagos, részletező, testrészeket, pozíciókat és mozdulatokat nevez meg nem különösebben túlzásba vitt szemérmességgel.”⁷ (Lásd az incesztushoz idézett szövegrészt!) A szenvedélyes egyesülés ábrázolásából viszont kimarad a test, a testi rekvizitumok: „A gyönyör szövegei szimbólumokkal dolgoznak és említést sem tesznek a testről; a test nem magasztalódik fel a szerelemben, hanem inkább felszámolódik, mintha a gyönyört éppen az tüntetné ki, hogy ilyenkor sikerül teljesen megfeledezni forrásának amúgy nyomasztó jelenlétéről.”⁸ Ezt tanúsítja a következő szövegrészlet (Orsolya Szent János feje megtalálásának ünnepén szeretkezik egy idegennel): „Behunytam a szemem, s úgy tetszett, a szél hajtotta tűzfal, amely elől annyiszor menekültem álmaimban, utolér és reám omlik, s én ámulva érzem, hogy ez a tűz nem a kín, hanem a mélységes gyönyörűség forrása, amely mintha megolvasztaná lelkem kemény, külső burkát, hogy testvére, a bennem lakozó tűz kiszabadulva szanaszét röpködjön a külső világban, hogy ott fölhaladjon fákon, füvekben, a föld férgeiben és az ég csillagaiban lakozó rokonságát, hogy én legyek egyszerre mindez: fű, fa, féreg és csillag, s hogy ne legyek többé senki sem” (238).

A kígyó árnyékának néhány szövegrészletéből olyan viszolygás olvasható ki, mely a Julia Kristeva-i abjekció fogalmával hozható összefüggésbe. Az abjekció „a tisztátalan, nemkívánatos tulajdonságok, folyamatok, (testi) jelenségek kizárása, elutasítása”.⁹ Kristeva elkülöníti három formáját, „az étellel és általában az inkorporációval, bekebelezéssel, befogadással; a testváladékokkal, testi melléktermékekkel és holttesttel kapcsolatos szorongásokat, végül pedig a szexuális különbözőségekre irányuló abjekciót”¹⁰, *A kígyó árnyékában* az abjekció tárgyaként minősíthető a holttest, a testi maradványok. Orsolyából viszolygást vált ki pl. egykori kéréje, Lang Mátyás merev teste: „Amikor megemeltem, halkán fölkiáltottam, mert a sző-

⁷ Gács Anna: Orsolya vándorévei. = *Jelenkor*, 2003. 9. 899.

⁸ Gács Anna, i. m. 899.

⁹ Csabai Márta – Erős Ferenc: *Testhatárok és énhatárok*. Jászóvegy Műhely Kiadó, Budapest, 2000. 76.

¹⁰ Csabai Márta – Erős Ferenc, i. m. 91.

nyegbe csavart test meglepően súlyos volt, [...] s a vastag szőnyegen keresztül is érződött már valami viszolyogtató merevség... [...] Terhem puffanva esett le a lábam elé a lépcsőre, s amikor újra fölemeltem, ismét éreztem ama különös, viszolyogtató súlyt és merevséget” (448).

Megjelennek a regényben végezetül olyan testi funkcionálással kapcsolatos mozzanatok, jelenségek is, mint a falánkság vagy az érzékek szenzuális élessége stb. A falánkság Orsolya kedvenc csemegéjéhez, az aszú szilvához és a szamócahoz kötődik, az intenzív szenzuális élmények-tapasztalatok pedig leginkább ízekhez („...lábamnál szamóca fűrészes szélű, tojásdad leveleinek bokrát láttam, s még néhány érett szem is piroslott meghajló szárán. Lehajoltam értük, s nyelvemen előmlött mondhatatlan édességük” (399), szagokhoz-illatokhoz („Kevéssel előbb kecmeregtem elő nagy kínnal-bajjal a tyúkólból, s még ott volt az orromban a poros tollak s a léceket s a padlót vastagon borító, fehér tyúkganéj szúrós szaga. Rekkenő meleg volt, szél sem rebhent, de még ott, a hátulsó udvarban is érzett a liliomok erős, kábító illata, amelyek a ház előtti kiskertben tátogatták viaszos, aranyporral teli kelyhüket a hőségtől kifehéredett égre. A liliomillat elkeveredett a perváta bűzével meg a fa alatt vastag szőnyegben heverő, rothadó szilva édeskés, erjedt szagával” (242).